

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 7 • Haziran 2023 • 115-130
Issue: 7 • June 2023 • 115-130

**Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında
“Tasavvuf Psikolojisi” Literatürü (1946-2022)
Üzerine Bir Araştırma**

A Research on "Sufi Psychology" Literature (1946-2022) in
Turkish Psychology of Religion Studies

Halime Hilal Taşkın

Doktora Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: hilalalagoz@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-0186-3492
Eskişehir / Türkiye

PhD Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: hilalalagoz@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-0186-3492
Eskişehir / Turkey

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1187287>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 11 Ekim 2022 • 11 October 2022
Kabul Tarihi • Accepted 17 Haziran 2023 • 17 June 2023

Ö z e t

Bu araştırmada, Türk din psikolojisi çalışmalarında tasavvuf psikolojisi üzerine bir literatür (1946-2022) taraması yaparak bu çalışmaların akademik ürün çeşitliliğine göre genel durumunu belirlemek amaçlanmaktadır. Bu sebeple makalede, 1946-2022 yılları arasında “tasavvuf psikolojisi” konusunda yapılan ‘kitap, tez, makale, bildiri ve ansiklopedi maddesi’ türündeki Türkçe yazılan araştırmalar, akademik ürün çeşitliliğine göre gruplanarak bir araya toplanmıştır. 1946-2022 yılları arasında bu çalışmalarda meydana gelen gelişim ve değişimi panoramik biçimde gözlemlene fırsatı sunan bu makalede, metodolojik olarak literatür tarama modeli kullanılmıştır. Tasavvuf psikolojisi üzerine Türkiye’de yapılan araştırmalar; Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, İslam Araştırmaları Merkezi, Google Akademik, Milli Kütüphane, Ulusal Toplu Katalog, Sobiad ve İslam Ansiklopedisi gibi internet veri tabanları (n=8) kullanılarak taranmıştır. Ayrıca bu makalede, tasavvuf psikolojisi üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacıların kaynak tarama ihtiyacını gidermek de hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda makalede sonuç olarak; akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların %21’ini kitapların (n=22), %19’unu tezlerin (n=19), %52’sini makalelerin (n=53), %6’sını bildirilerin (n=6) ve %2’sini de ansiklopedi maddelerinin (n=2) oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 102 adet akademik ürünün/kaynağın tarandığı tespit edilmiştir. Tasavvuf psikolojisi üzerine (1946-2022) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında, konuyla ilgili yeterli düzeyde çalışma yapılmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda din psikolojisi alanında çalışan din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir: (i)-Türk din psikologları toplantılarında, tasavvuf psikolojisi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını öne çıkarmak amacıyla kararlar alınabilir. (ii)-Yapılacak çalışmaların güncelenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülebilir. (iii)-Tasavvuf psikolojisiyle ilgili uygulamalı araştırmalar, bundan sonraki din psikolojisi çalışmaları literatürüne alınabilir. (iv)-Yapılan literatür araştırmaları göz önüne alındığında bildiri çalışmalarının çok sınırlı sayıda olduğu gözlenmiştir. Bu yayın türlerindeki eksiklikler, din psikolojisi araştırmacıları tarafından giderilebilir. (v)-Tasavvuf psikolojisiyle ilgili yapılacak araştırmalara güncel olarak öne çıkan sorunlar da eklenebilir. Örneğin; inanç krizi boyutunda deizm konusu, ruh sağlığı boyutunda internet ve uyuşturucu bağımlılığı başta olmak üzere bağımlılık sorunu gibi bazı temel sorunlar eklenebilir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Tasavvuf psikolojisi • Mistisizm
Bilim tarihi • Literatür

A b s t r a c t

This research aims to determine the overall state of studies on Sufi psychology in Turkish psychology of religion by conducting a literature review (1946-2022) and examining the variety of academic outputs. Consequently, Turkish-written research works on "psychology of sufism" published between 1946 and 2022, including books, theses, articles, papers, and encyclopedia entries, were collected and grouped based on their academic nature. The research employed a literature review model, allowing for a panoramic observation of the development and changes that occurred in these studies between 1946 and 2022. Research on Sufi psychology conducted in Turkey was searched using various internet databases, including the National Thesis Center, Dergi Park Academic, Islamic Studies Center, Google Scholar, National Library, National Collective Catalogue, Sobiad, and Encyclopedia of Islam (n=8). Additionally, this article aims to fulfill the literature review needs of researchers planning to conduct research on Sufi psychology. The results of the article indicate that, in terms of quantitative distribution based on the types of academic outputs, books accounted for 21% (n=22), theses accounted for 19% (n=19), articles accounted for 52% (n=53), papers accounted for 6% (n=6), and encyclopedia entries accounted for 2% (n=2) of the scanned sources. A total of 102 academic products/sources were identified based on this diverse range of quantitative outputs. The literature review on Sufi psychology conducted between 1946 and 2022 revealed an insufficient number of studies on the subject. Based on the findings, the following suggestions can be made for religious psychologists engaged in the field of psychology of religion: (i) Crucial decisions can be made during Turkish religious psychologists' meetings to prioritize thesis studies and publications on Sufi psychology. (ii) Bibliographic and literature studies can be continued to ensure the up-to-dateness of research. (iii) Applied research on Sufi psychology can be included in future literature on psychology of religion. (iv) A limited number of paper works were observed in the literature review. Researchers in the field of psychology of religion can address these publication gaps. (v) Recent prominent issues can be incorporated into future research on Sufi psychology, such as the problem of deism in the dimension of faith crisis and addiction issues (e.g., internet and drug addiction) in the context of mental health.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Sufi psychology • Mysticism
History of science • Literature

Giriş

Tasavvuf, İslam'ın içe dönük ya da mistik yolu olarak tanımlanabilir. Bir daire metaforu kullanılarak İslam'ın dışa dönük boyutu ya da “şariat” (yasak ve kurallar), bir dairenin çevresine benzetilirse içsel gerçeği de “hakikat”, dairenin merkezini oluşturmaktadır. Çevreden merkeze giden giriş ise “tarikât”tır. Tarikat ya da tasavvuf, dışsal ibadetlerin sadece uygulanmasından içsel doyuma; inanmaktan yakın (kesin ve deneyimle bütünleşmiş bilgi) elde etmeye giden manevi yoldur (Sayar, 2014:55).

Tasavvuf psikolojisi deyince akla gelen ilk şey, tasavvufi yaşayışın psikolojik açıklaması olabilir. Fakat tasavvuf kültürü ele alındığında, akla gelen bu ilk anlamın ötesinde tasavvufun kendisinin özünde psikoloji olduğu görülmektedir. Tasavvufun, insanın özellikle duygu dünyasına ilişkin açıklamaları kendine özgü bir psikoloji olduğu düşüncesini desteklemektedir. Kalp, nefis ve ruhla birlikte insanın genel duygu, düşünce ve davranışlarıyla ilgili farklı yaklaşımları, tasavvufu özel bir psikoloji konumuna taşımaktadır ki buna tasavvuf psikolojisi denebilir (Peker, 1993).

Tasavvuf psikolojisi, tasavvufun ilke ve öğretilerini alıp çağdaş psikolojiye uygulamaktır. Tasavvufi bakış açısıyla, sıkıntımız ve acımız, kim olduğumuza dair bilgi eksikliğimizden kaynaklanmaktadır. Tasavvuf psikolojisi her bireye kendi düşündüğü yönlerinden daha fazlası olduğunu hatırlatmaya çalışmaktadır. Batılı psikolojik uygulamalar, yukarıda fiziksel boyut olarak tanımlanan yönler odaklanır. Bu boyut için önemli olan düşüncelerimizi, duygularımızı ve sosyal ilişkilerimizi yönlendirmemize yardımcı olmaktır. Tasavvuf psikolojisi ise terapi ortamına manevi boyutunu getirmektedir. Bu konu ile ilgili bir lamba benzetmesini kullanılmaktadır (Wilcox, 1995). Batı psikolojisi bu lambanın tüm yönlerine odaklanmakta; “Kablolar yıpranmış mı?, Gölge doğru konumlanmış mı?, Bu oda için uygun lamba mı?” gibi sorulara cevap aramaktadır. Oysa tasavvuf psikolojisi daha çok ışık kaynağı ve fişi prize takmakla ilgilenmektedir.

Uzun zamandır toplumsal kuralların ötesinde geleneksel biçimde sürüp gelen bir kaynak mevcuttur. Onun insan ve psikoloji görüşü, Batı'nın bilindik “psikoloji” görüşünden çok daha geniş ve aydınlatıcıdır. O sadece ümit verici bir düşünceden ibaret olmayıp sistematik biçimde istenilen sonuçları da vermektedir. Kendisiyle, yaratıcısıyla ve diğer varlıklarla barışık, bütün işlevlerini yerine getiren, üretici, yaratıcı, rahat, kabiliyetli ve istekli insanı oluşturma çabası gütmektedir. Bu sonuç, günümüzde Batı psikolojisinin kapasitesini aşmaktadır (Peker, 1993).

Tasavvufta kalp, sağlık ve mutluluğun düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda kalp bilinçdışının özüdür ve hayvan nefsi

ile entelektüel nefsi dengeler, akli aşar ve bilinçdışına giden dürtünün merkezidir. Sufiler, deliliğin asıl kökenimizin tamamen unutulmasından (gaflet) kaynaklandığını düşünürler. Shafii (1985), bebeklerin sosyal ve hayatta kalma becerilerini geliştirmek için erken ebeveyn bakımına nasıl ihtiyaç duyduğuna dair bağlanma teorisi örneği olarak kişinin yaratıcısından ayrılmanın nasıl yoğun bir özlem, üzüntü ve işlev bozukluğu ile sonuçlandığına dair Sufi teorisini kullanır. Sufi terminolojisinde pir, yoğun bir eğitimden geçmiş ve bireyde kendini keşfetmeyi teşvik edebilen psikoterapistten benzer bir rol üstlenir.

Tasavvuf psikolojisi, bir düşünce sistemidir ve nefsin değişim yolculuğunda zorunlu olarak uygulama metodu da kullanmaktadır. Bu yolculuk, bizi yüzeyden, gölgeden, yanılısamadan, kargaşadan ve dışsal nefsin kararsızlığından içsel alanın berraklığına, hakikate, barışa, kararlılığa ve aydınlığa götürür, insan olmanın bilincine ulaştırır (Peker, 1993).

Bütün bunlar değerlendirildiğinde tasavvufun kendisine özgü bir psikolojisinin varlığı, bir bilim olarak açıkça görülmesi de onun neticelerini tasavvuf kitaplarında bulmak mümkündür. Çok kapsamlı olan tasavvuf psikolojisi, insan bilinç ve davranışların her yerde bulunmayan yönleri inceler. Örneğin, tasavvufta üzerinde çok durdurulan hal'ler Sufi psikolojisinin araştırma alanında bulunmaktadır. Geniş bir menzili ve çeşitliliği olan bilinç durumları diye ifade edebileceğimiz hal, mutasavvıf tarafından tecrübe edildiği için kendilerince tartışılması normal bir durumdur.

Sonuç olarak tasavvuf birey sadece görülen yönleri ile değil, onun görülen-görülmeyen, zihinsel-duygusal, maddi-manevi, içkin-aşkın, dünyevî ve uhrevî uzanımının olduğu bütün boyutlarıyla kucaklayan ve bunu rastgele değil kendine özgü yöntemlerle yapan bir psikoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, incelenecek kaynaklara ulaşabilmek için literatür taraması yapılmıştır. Bu bağlamda kaynaklara ulaşabilmek için 09.09.2022 tarihinde aşağıdaki sistematik adımlar izlenmiştir:

1. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<https://tez.yok.gov.tr>) web sitesinde “tasavvuf psikolojisi, sufi psikoloji, mistik tecrübe, dini tecrübe, tasavvuf terapisi, sufi terapi” anahtar kelime gruplarıyla tarama yapılmıştır.

2. Makaleler ve bildiriler için “Türkiye Diyanet Vakfı-İslâm Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>), “Dergi Park Akademik” (<https://dergipark.org.tr/tr/>), “SOBİAD” (<https://atif.sobiad.com.tr/>), “Ulu-

sal Toplu Katalog” (<http://www.toplukatalog.gov.tr/>) web sitelerinde ‘tasavvuf psikolojisi, sufi psikoloji, mistisizm, dini tecrübe, tasavvuf terapisi, sufi terapi’ kelime grupları ile tarama yapılmıştır.

3. Kitaplar için “Google Akademik” (<https://scholar.google.com/>), “Milli Kütüphane”; (<https://www.mktup.gov.tr>) web sitelerinde “tasavvuf psikolojisi”, “sufi psikoloji” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır.

4. Ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı-İslâm Ansiklopedisi” (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>) web sitesinde “tasavvuf” kelimesiyle tarama yapılmıştır.

İzlenen bu yöntem sonucunda başlığında ve anahtar kelimelerinde “tasavvuf psikolojisi, sufi psikoloji, mistik tecrübe, dini tecrübe, tasavvuf terapisi, sufi terapi” kelime grubu geçen 102 adet Türkçe yayına ulaşılmıştır.

Her çalışmanın olduğu gibi bu makalenin de yöntemsal ve kaynak ile ilgili bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu literatür çalışmasının sınırlılıkları ise şunlardır:

(i)-Literatür taramasına konu olan “tasavvuf” üzerine yapılan araştırmalar, ana akım yaklaşım dikkate alınarak din psikolojisiyle sınırlandırılmıştır. Fakat başlıkta direkt din psikolojisini içermeyen ama çalışma içeriğinde din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki çalışmalara da yer verilmiştir.

(ii)-Bu literatür taraması internet tabanlı gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<https://tez.yok.gov.tr>); makaleler ve bildiriler için “Türkiye Diyanet Vakfı-İslâm Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>), “Dergi Park Akademik” (<https://dergipark.org.tr/tr/>), “SOBIAD” (<https://atif.sobiad.com.tr>), “Ulusal Toplu Katalog” (<http://www.toplukatalog.gov.tr/>); kitaplar için “Google Akademik” (<https://scholar.google.com/>), “Milli Kütüphane” (<https://www.mktup.gov.tr>) ve son olarak ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı-İslâm Ansiklopedisi”nin (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>) internet ortamındaki veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla elde edilen literatür, bu kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

(iii)-Bu çalışmaya özgü literatür taraması yapılırken “tasavvuf psikolojisi, sufi psikoloji, mistisizm, dini tecrübe, tasavvuf terapisi, sufi terapi” anahtar kavramları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan literatür, adı geçen bu anahtar kavramların taranması sonucunda elde edilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır

a. Tasavvuf Psikolojisi Literatürü

Tasavvuf psikolojisi üzerine literatür taramasını içeren makalenin bu bölümünde, akademik ürün türü olarak sırasıyla “(a) kitaplar, (b) tezler, (c) makaleler, (d) bildiriler ve (e) ansiklopedi maddelerinde yer alan kaynaklar bulunmaktadır.

a.a. Kitaplar

Makalenin bu bölümünde yer alan kitapların bibliyografik yazım formatı, APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, basım yılı, kitap adı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Alşan, M. H. (2013). *Sufi terapi*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
2. Ayten, A. (2010). Transpersoneel psikoloji nedir ne değildir. *Din Psikolojisi* içinde (143-147. ss.). İstanbul: İz Yayıncılık.
3. Ayten, A., & Düzgüner, S. (2017). Tasavvuf psikolojisine giriş: Bireysel arınma ve güzel ahlak (1. baskı). İstanbul: Sufi Kitap.
4. Bayzan, A. R. (2013). *Sufî ile terapist*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
5. Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
6. Gözütok, Ş. (2012). *Sufi pedagojisi: Tasavvufta şahsiyet eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
7. Güngör, E. (1982). *İslam tasavvufunun meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
8. Gürbüz, A. (2008). *Zen ve tasavvuf ışığında kendini bilmenin yolu*. İstanbul: İnsan Yayınları.
9. Işıtan, İ. (2014). *Sûfî psikolojisi Sülemî'ye göre Sûfî benlik dönüşümü*. İstanbul: Divan Kitap.
10. Işıtan, İ. (2018). *Sûfî psikolojisi yazıları 1 manevi benlik gelişimi*. İstanbul: Divan Kitap.
11. İlseven, A., & Yavuz, V. (2016). *Yunus Psikolojisi/Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Karemat Matbaacılık.
12. Kayıklık, H. (2011). *Tasavvuf psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
13. Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu nefis psikolojisi ve riyalara-rın dili*. İstanbul : Kaknüs Yayınları.
14. Merter, M. (2012). *Dokuz yüz katlı insan: Tasavvuf ve benötesi psikolojisi (transpersoneel psikoloji)* (10. baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
15. Özakkaş, T. (2013). *Sufi psikolojisine günümüzden bakış, makale serisi-3*. Kocaeli: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları
16. Sayar, K. (Ed.). (2011). *Sufi psikolojisi: Bilgelğin rubu, rubun bilgeligi* (7. baskı). İstanbul: Timaş yayınları.
17. Sayın, E. (2020). *Tasavvuf terapisi: Manevi - Psikolojik gelişim seti 2*. İstanbul: Hayy Kitap.

18. Seyyar, A. (2015). *Tasavvufî sosyal hizmet: Sûfîlerin manevî terapi yöntemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
19. Tarhan, N. (2013). *Yunus terapi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
20. Topçu, N. (2005). *İslam ve insan, Mevlana ve tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
21. Tüzer, A. (2006). *Dini tecrübe ve mistisizm*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
22. Ülken, H. Z. (1946). *Tasavvuf psikolojisi: 1944-1945. Üniversite Serbest Konferanslarından Ayrı Basım*. İstanbul: Kenan Matbaası.

a.b. Tezler

Makalenin bu bölümünde yer alan tezlerin bibliyografik yazım formatı, APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, yılı, tez adı, tez türü, şehir, tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Akdemir, L. (2012). *Mevlevilikteki çile olgusunun fizyolojik ve psikolojik boyutları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Aksöz, T. (2016). *Modern psikolojik yaklaşımlar açısından nefis arınması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Altıntaş, S. (2005). *Mistik tecrübe ile kaygı düzeyi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Çelik, H. (2021). *Mistik tecrübe düzeyi ile benlik saygısı ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
5. Deniz, F. (2020). *Modern ve sufi psikolojide doğum travması: İksel birlik ve ayrılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. Düzgüner, S. (2008). *Dine psikolojik yaklaşımda değişimin dinamikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. Erdem, Ö. F. (2012). *William James'e göre dini tecrübe ve epistemolojik değeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. Erman, E. (2005). *Mistik dindarlarda benlik kontrolü (self-control) ve ahlaki güç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
9. Fedayi, O. (2007). *Hilmi Ziya Ülken'de dini hayat*. (Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10.Gürsu, O. (1999). *Günümüzde tasavvuf yoluyla İslam'a yönelişin sosyo-psikolojik analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11.Havuz, M. (2019). *Pozitif psikoloji ve tasavvuf psikolojisi çerçevesinde İbn Hazm'da erdemli ve mutlu insan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

12.Horasan, F. (2019). *Teşekkül döneminde tasavvuf psikolojisinin temelleri: Hakîm Tirmizî örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13.İşildar, L. (2012). *Tasavvuf ve kadın, Halveti Uşşâki topluluğu üzerine psikolojik bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14.Kişmir, T. (2012). *Tasavvuf psikolojisi açısından nefsin olgunlaşma sürecinin karaktere etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15.Temizkaya, H. R. (2016). *Tasavvuf psikolojisi açısından ben ve benötesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16.Tunç, H. (2019). *Gazzali'nin nefis anlayışı ve din psikolojisine katkısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

17.Uysal, S. (2007). *Transpersonal psikoloji ve din*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18.Ünal, M. S. (2000). *Mistik tecrübe ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

19.Yüksel, İ. (2020). *Sûfilerde hayatın anlamı: Sûfî olmayanlarla karşılaştırmalı bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İbn Hal-dun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

a.c. Makaleler

Makalenin bu bölümünde yer alan makalelerin bibliyografik yazım formatında APA stili kullanıldığı için burası “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, makale adı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde, alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Acar, M. C. (2019). Tasavvuf psikolojisinin dindarlığın tecrübî boyutu kapsamında değerlendirilmesi ve yeni bir tanım ihtiyacı. *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 209-

228.

2. Albayrak, A. (2009). Din görevlilerinin mistik tecrübe düzeyleri (Giresun yöresi örneği). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(4), 153-185.

3. Altıntaş, H. (1980). Din psikolojisi ve tasavvuf. *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (4)4, 171-197.

4. Altunkaya, N. (2021). Tasavvuf psikolojisine giriş. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 22(44), 86-89.

5. Atak, M. (2022). Manevi danışmanlıkta kurumsal model önerileri: Ahi evran kişisel gelişim akademisi & fütüvvet manevi danışmanlık ve rehberlik merkezi örnekleri. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (5), 27-45.

6. Ayış, M. Ş. (2019). Nefis mertebelerinin psikolojideki karşılıkları üzerine bir değerlendirme: Robert Frager örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 547-567.

7. Ayten, A. (2014). Affedicilik ve din: Affetme eğilimi ve dindarlıkla ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 111-128.

8. Ayten, A., (2005). Kalp nefis ve ruh sufi psikolojisinde gelişim denge ve uyum Robert Frager. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 14.

9. Cengil, M. (2003). Tasavvufî yaşantıya yönelmede etkili olan psiko-sosyal nedenler. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (4)11, 213-240.

10. Cengil, M. (2017). Tasavvuf ve tarikatlara yönelik psikolojisi. *İslâm Düşünce ve Geleneginde Kutsiyet, Velâyet, Kerâmet*, 169-179.

11. Çetin, Ö. (2017). Sufilerce kendini dönüştürme eğitimi olarak uygulanan zikir ritüelinin bilişsel psikoloji açısından analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(31), 1-28.

12. Düzgüner, S. (2007). Mevlevî semâ âyini'nin insan psikolojisine etkileri üzerine bir araştırma. *Marife*, (73), 195-214.

13. Filiz, Ş. (1994). Mistisizm ile tasavvuf arasındaki temel farklar: Felsefi bir yaklaşım. *Diyanet İlmî Dergi*, 30(1), 103-123.

14. Gürsu, O., & Ay, Y. (2019). Pozitif psikoloji: Mutluluğun ve insanın güçlü yönlerinin bilimi. *Turkish Academic Research Review*, 4(4), 655-660.

15. Hemşinli, H. (2018). Tanrı'nın varlığına bir delil olarak dinî tecrübe: Duyu tecrübesi ve saf bilinç iddiaları örneği. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3), 1633-1655.

16. Işıtan, İ. (2012a). Ebu'l Hasan Harakânî'ye göre sûfi benlik dönüşümü. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 180-194.

17. Işıtan, İ. (2012b). Sadreddin Konevî'ye göre sufi psikolojisi: Konevî düşüncesinde sufi kişilik yapısının temel dayanakları. *Tarih Kültür ve*

Sanat Araştırmaları Dergisi, I(2), 163-178.

18.İşitan, İ. (2015). Mustafa Kemâleddin Bekrî'ye göre sûfî benlik gelişimi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 19–50.

19.İşitan, İ. (2016). Kuşadalı İbrahim Halvetî'ye göre mânevî şahsiyet gelişimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1698-1715.

20.İşitan, İ. (2017). Cemal Halvetî (ö. 899/1494)'nin Etvâr-ı Seb'â anlayışının sûfî psikolojisi açısından tahlili. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 680-696.

21.İşitan, İ. (2018a). Farklı İslami kimliklerin birlikte yaşama problemi ve çözüm önerileri sufi psikolojisi açısından bir giriş denemesi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, VII(2), 653-666.

22.İşitan, İ. (2018b). Hz. Mevlâna düşüncesinde barış kavramının sûfî psikolojisi açısından tahlili. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, II(1), 23-40.

23.İşitan, İ. (2018c). Nakşî eğitim metodunun sûfî psikolojisi açıdan tahlili. *Bubara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Y.y. Medeniyet Merkezi Konya*, II, 588-616.

24.İbiş, F. (2012). Kur'an bağlamında nefis olgusu ve insanın teo-ontolojik yapısı üzerine bir deneme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 235-246.

25.Karacoşkun, M. (2007). İbnü'l-Arabî'de insan psikolojisine yaklaşımlar ve kişilik çözümlenmeleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(3) , 71-108.

26.Kasapoğlu, A. (2006). Yusuf ve Züleyha açısından Kur'an'da Nefs-i Emmare kavramı–Freud'un “İd” kavramıyla bir mukayese. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (7)17, 57-71.

27.Kavasoglu, F.(2020). Sûfî kişilik psikolojisi- Melâmîler örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20(1), 495-498. DOI: 10.33415/daad.680064.

28.Kayacı, E. & Cengil, M. (2022). Sufilerde ahlaki olgunluk ile huzur ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5(1), 12-31.

29.Kızılgeçit, M. (2012). Modern psikolojide ve tasavvufta yalnızlık. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 131-150.

30.Koç, M. (2020). Bir Osmanlı bilgini olarak Mehmed Birgivi'nin eserlerinde takva ve ahlak ilişkisi: Ahlak ve tasavvuf psikolojisi perspektifinden semantik analizler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi(TDPD)*, 2, 39-91.

31.Kula, N. & Çakmak, H. (2019). Abraham Maslow'un “Kendini Gerçekleştirme” kavramının Aziz Nesefî'nin “İnsan-ı Kâmil” kavramıyla karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(11). 9-39.

32.Kuşat, A. (2002). Nefis mertebelerine psikolojik bir yaklaşım. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9, 119-128.

- 33.Külçe, S. (2018). İbn Sina'nın nefis kavramı ve modern psikolojideki ego kavramının benlik olgusu bağlamında karşılaştırılması. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, (1)1, 54-78.
- 34.Özdoğan, Ö. (2005). Ruhsal yaklaşım ve insan. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. (6)15, 137-152.
- 35.Özdoğan, Ö. (2011). Gazali ve benötesi yaklaşım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (52)2, 5-19.
- 36.Öztekin, A. (2011). İbn Arabi'nin "Ayan-ı Sabite"si ile Jung'un "Arketipler"i üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(1), 293-303. DOI: 10.1501/Ilhfak_0000001067
- 37.Peker, H. (1993). Tasavvuf psikolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 35-52.
- 38.Sayar, K. (1999). Psikiyatri ve kutsal: Geçmişin bilgeliği bugünün psikoterapileriyle buluşabilir mi? Sufi psikolojisi örneği. *Defter*, XII(35), 141-164.
- 39.Sayın, E. (2012). Tasavvuf ve psikoloji açısından duanın terapik etkileri. *Batman University Journal of Life Sciences*, (1)1, 423-431.
- 40.Sayın, E. (2012). Tasavvuf ve psikoloji açısından İbnü'l-vakt anlayışının etkileri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 177 - 190.
- 41.Sayın, E. (2013). Tasavvuf kültüründeki ruhsal ve manevi temizlik metotlarının psikolojik etkileri. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, VIII(15), 139-150.
- 42.Sayın, E. (2018). Tasavvuf kültüründeki zühd anlayışının tasavvufî ve psikolojik etkileri. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV(1), 121-134.
- 43.Sayın, E. (2020). Hacı Bayram-ı Veli'nin şiirleri bağlamında tasavvufî ve psikolojik kişiliği. *Hacı Bayram-ı Veli*, V, 125-143.
- 44.Sayın, E. (2021). Vecd duygusunun tasavvufî ve psikolojik etkileri. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XVI(31), 53-66.
- 45.Sayın, E. (2022). Manevî danışmanlıkta tasavvuf terapisi. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 65-75.
- 46.Şentürk, D. (2021). Psikoterapi metodu olarak tasavvufa genel bir bakış. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 4(7), 16-35.
- 47.Tarakçı, B. (2018). Batı'da tasavvuf: İnterspiritüel Çağ'da İslam. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUIFD)*, 5(1), 255-290.
- 48.Ulu, M. (2018). Mistik tecrübe ve kişilik ilişkisi üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri örnekleme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (22)1, 33- 61.
- 49.Uysal, V. (1995). Dinî tecrübe ve din psikolojisindeki yeri. *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, (3)4, 69-87.
- 50.Yamak, M. B. (2019). Tasavvuf ve yogada vecdin psikofizyolojisi.

Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi, 3, 129-134.

51.Yavuz, K. (1990). Yunus Emre'nin iç benine dinî ve psikolojik yaklaşımlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,9, 12-21.

52.Yavuz, K. (2001). Şiirleri içinde Ak Şemseddin'in tasavvuf dünyasına psikolojik yaklaşımlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I(2), 39-49.

53.Yücer, H., M. & Erol, H., K. (2019). Maneviyat Psikolojisi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3, 83-88.

a.d. Bildiriler

Makalenin bu bölümünde yer alan bildirilerin bibliyografik yazım formatı APA sistemine özgü olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, bildiri adı, (içinde) eser (sempozyum/kongre) adı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Derin, S. (2007). Mevlana'nın Mesnevisinde psikolojik yaklaşımlar. [içinde] *Uluslararası Mevlâna Celâleddin Râmi Sempozyumu*. (8-12 Mayıs). (ss. 345-358). İstanbul: Motto Project Yayınları.

2. Gürsü, O. ve Bozyaka H. (2018). Enneagram ve tasavvuf psikolojisi. [içinde] *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*. (12-14 Ekim). (ss. 208-210). Ankara: Otto Yayınları.

3. Işıtan, İ. (2011). Sûfi Psikolojisi ve Sadreddin Konevi Konevî'ye göre sûfi kişilik gelişiminin temel dayanakları. (içinde)II. *Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 125 133).

4. Işıtan, İbrahim. (2012). Seyrû Sülûk/Mânevî yolculuk psikolojik bir terapi olabilir mi? Erzurumlu İbrahim Hakkı örneği. *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu* (ss. 189-207). Ed. C. Gündoğdu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

5. Koç, M. (2018). Tasavvuf psikolojisi ve hümanistik psikoloji perspektifinden ‘model insan’ üzerine karşılaştırmalı semantik analizler. [içinde] *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu: Bildiri Kitabı – I*. Ed. M. A. Özdoğan ve ark. (ss. 58-72). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları.

6. Zafer, H. (2014). Tasavvufi pratiklerin insan psikolojisi üzerine etkileri: İnziva örneği. (içinde) Ed. F. İyiyol. (13-14 Ekim 2014). (ss. 1552-1587). *I. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiri Kitabı*. İstanbul: Süleyman Şah Üniversitesi Yayınları.

a.e. Ansiklopedi Maddeleri

1. Kutluer, İ. (2005). “Mistisizm” maddesi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi-30*. (ss. 189-191). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

2. Öngören, R. (2011). “Tasavvuf” maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi-40*. (ss. 119-126). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

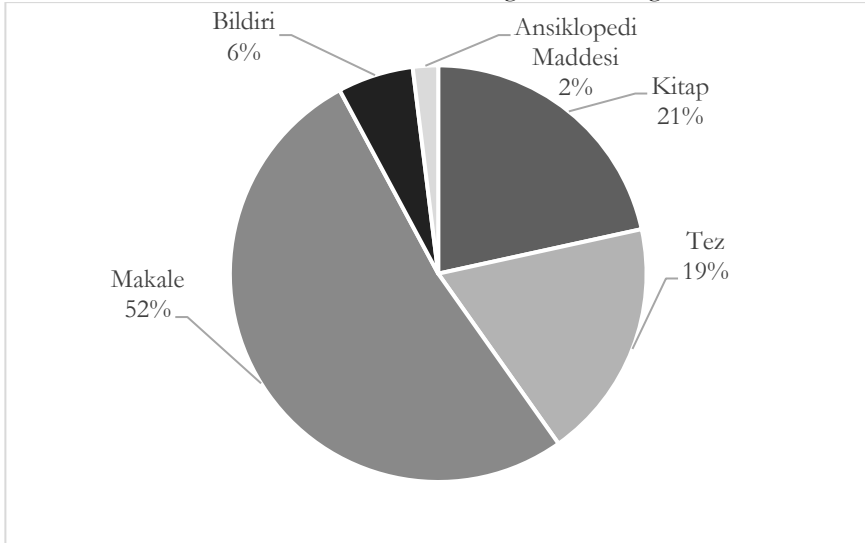
S o n u ç

Din psikolojisi biliminin ortaya çıktığı ilk dönemlerde bireyin yaşadığı dinî tecrübeler bu alanın ana konusunu oluşturmaktaydı. Ancak modern bilimsel paradigmanın psikoloji bilimi üzerindeki etkisi arttıkça bireyin yaşadığı dinî tecrübeler ile ilgili çalışmalarda bir azalma gözlenmiştir. İnanan bireyin sübjektif bakış açısına dayanan bu çalışmalar, yöntemsel açıdan uygun olmadıkları gerekçesi ile yerini daha objektif verilerin kullanıldığı ampirik çalışmalara bırakmıştır (Acar, 2019). Türk din psikolojisinin bilimselleşme sürecinde sorunların ve eksikliklerin belirlenebilmesi için bu alanda yapılan ampirik ve teorik araştırmaların alan uzmanları din psikologları tarafından tematik içerikte düzenli literatür çalışmalarıyla takip edilmesi oldukça önemlidir (Koç, 2015: 215).

Bireyin yaşadığı dini tecrübe ile psikoloji ilişkisini ortaya çıkaran her konu din psikolojisi bilim dalının araştırma kapsamına girmektedir. Bu konulardan biri de bireyi sadece görülen yönleri ile değil, onu bütün boyutlarıyla kucaklayan ve bunu rastgele değil kendine özgü yöntemlerle yapan tasavvuf psikolojisidir. Türk din psikolojisi çalışmalarında tasavvuf psikolojisi üzerine bir literatür (1946-2022) taraması yapmayı amaçlayan bu makalede, tasavvuf psikolojisi üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacılar için kaynak tarama ihtiyacını gidermek hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda konuyla ilgili oluşturulan bir görsel üzerinden kısaca yapılan bu çalışmadan elde edilen bulguların nitel analizleri aşağıdaki gibidir (bkz. Grafik-1).

Grafik-1:

Akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımı

Grafik-1 incelendiğinde, taranan kaynakların %21'ini kitapların (n=22), %19'unu tezlerin (n=19), %52'sini makalelerin (n=53), %6'sını bildirilerin (n=6) ve %2'sini ise ansiklopedi maddelerinin (n=2) oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 102 adet kaynağın tarandığı tespit edilmiştir.

Tasavvuf psikolojisi üzerine (1946-2022) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'de tasavvuf psikolojisi üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir. Tasavvuf psikolojisi ismini taşıyan ilk makalenin (Ülken, 1946) yayımlanmış olması, ülkemizde tasavvufi öğretinin psikolojik açıdan incelemesi yönündeki ilginin temellerine işaret etmesi açısından önemlidir. Türkiye'de alanın öncülerinden sayılan Armaner (1980), din psikolojisi isimli kitabında tasavvuf psikolojisi kavramını kullanmış ve bu alanın sınırlarını çizme girişiminde bulunmuştur. Sonraki yıllarda tasavvuf psikolojisi birçok din psikolojisi kitabında yerini almıştır. Günümüzde bu alanda yapılan teorik ve uygulamalı araştırmaların sayısı giderek artmaktadır.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yapılan nicel ve nitel değerlendirmeler çerçevesinde din psikolojisi alanında çalışan araştırmacı ve din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Türk din psikolojisi literatürünü zenginleştirmek adına her yıl düzenli olarak yapılan din psikologları toplantılarında, tasavvuf psikolojisi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını öne çıkarmak amacıyla kararlar alınmalıdır.

(ii)-Ayrıca yapılacak çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülmelidir. Böylelikle bu konu üzerine çalışma yapacak olanların, söz konusu kaynaklara erişimi ve kaynak eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay çözülebilir.

(iii)-Literatür taramasından elde edilen verilere göre uygulamalı olarak çok az çalışmaya rastlanmıştır. Tasavvuf psikolojisi ile ilgili uygulamalı araştırmalar bundan sonraki din psikolojisi çalışmaları literatürüne alınmalıdır.

(iv)-Aynı zamanda taranan literatür araştırmaları göz önüne alındığında bildiri çalışmalarının çok sınırlı sayıda olduğu gözlenmiştir. Söz konusu bu akademik yayın türlerindeki eksiklikler, din psikolojisi araştırmacıları tarafından giderilmelidir.

(v)-Tasavvuf psikolojisi ile ilgili yapılacak araştırmalara güncel olarak öne çıkan sorunlar da eklenebilir. Örneğin; inanç krizi boyutunda deizm konusu, ruh sağlığı boyutunda internet ve uyuşturucu bağımlılığı başta olmak üzere bağımlılık sorunu gibi bazı temel sorunlar eklenebilir.

Kaynaklar

Acar, M. C. (2019). Tasavvuf psikolojisinin dindarlığın tecrübe boyutu kapsamında değerlendirilmesi ve yeni bir tanım ihtiyacı. *Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 209-228.

Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Koç, M. (2015). İskoçya Ulusal Kütüphanesi'nde kayıtlı din psikolojisi ile ilgili kaynaklar (1925-2013) üzerine bibliyografik bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 181-220.

Peker, H (1993). Tasavvuf Psikolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 35-52.

Sayar, K. (2014). *Sufi psikolojisi: Bilgelik'in rubu, rubun bilgeligi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Shafii, M. (1985). *Freedom from the self: Sufism, meditation and psychotherapy*. New York: Human Sciences Press, Inc.

Ülken, H. Z. (1946). *Tasavvuf psikolojisi: 1944-1945*. Üniversite Serbest Konferanslarından Ayrı Basım. İstanbul: Kenan Matbaası.

Wilcox. L. (1995). *Sufism and psychology*. Chicago: Abjad.